

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто основні питання професійного становлення особистості викладача вищої школи. Проаналізовано шляхи становлення особистості викладача вищої школи.

Ключові слова: становлення, формування, професіоналізм, самосвідомість, рефлексія, аутопсихологічна компетентність, викладач, педагогічна діяльність.

В статье рассмотрено основные вопросы профессионального становления и формирования личности преподавателя высшей школы. Проанализировано факторы становления и пути формирования преподавателя высшей школы.

Ключевые слова: становления, формирования, профессионализм, самосознание, рефлексия, аутопсихологическая компетентность, преподаватель, педагогическая деятельность.

За часів незалежності України значно поглибилося розуміння місця і ролі вищої школи в житті суспільства, відбувся розвиток її соціальних, політичних, економічних функцій. Ще більше почала усвідомлюватися роль вищої школи, вищої освіти в житті кожної людини, в її формуванні як особистості, в розвитку індивідуальних здібностей, інтересів.

Водночас ставляться високі вимоги до особистості викладача. У системі вищої освіти якість підготовки фахівців оцінюється якістю навчально-виховного процесу. Головне його завдання – спрямованість на те, щоб забезпечити підготовку конкурентоспроможного, висококваліфікованого, гармонійно розвиненого фахівця, здатного відповідати на виклик часу. А для виконання даного завдання потрібно, щоб викладач був особистістю і професіоналом з великої літери.

До особистості викладача в сучасному суспільстві висуваються високі вимоги. Узагальнюючи до мінімуму можна виділити такі: професійно-педагогічна культура і майстерність, досвід діяльності з різними категоріями учнів, культура науково-педагогічної і науково-методичної роботи.

Професійно-педагогічна діяльність викладача – завжди творча, оскільки ті, кого навчають, і їхні колективи є різноманітними за інтересами, рівнем знань і вмінь, за психологічним кліматом. Тому

вимоги до педагога висуваються як до творчої особистості, здатної до постійного самовдосконалення.

Проблема становлення особистості професіонала визначається роллю і значенням трудової діяльності в житті людини. Вона створює умови для самореалізації і самоствердження особистості, для пізнання оточуючого світу і спілкування, для забезпечення матеріального достатку та створення матеріальних і духовних цінностей.

Ефективність будь-якої професійної діяльності залежить від ряду умов і груп факторів, що підтверджують результати багаточисленних теоретичних і прикладних досліджень з проблем ефективності трудової діяльності, закономірностей формування професіоналізму, психології особистості, психологічних професійно важливих якостей, виконаних в рамках загальної психології (Б.Г.Ананьєв, А.А.Бодалев, Б.Ф.Ломов та ін.), психології праці (Є.А.Клімов, К.К.Платонов, В.Д.Шадріков та ін.), акмеології (А.А.Бодалев, А.А.Деркач, В.Г.Зазикін, Н.В.Кузьміна, А.А.Реан та ін.).

Т.В.Кудрявцев і В.Ю.Шегуров [3] вважають, що еталонна модель професіонала не є еквівалентом уявлення особистості про професію, оскільки створюючи її, особистість в якійсь мірі виражає в ній себе, і в цьому сенсі дана модель є своєрідною проекцією її спрямованості. Відмічені в процесі професійного становлення зміни індивідуальних еталонних моделей професіонала є показниками і критеріями відношення особистості до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Професійне становлення особистості викладача – це складне й багатовимірне явище перетворення особистості, починаючи від часу її студентства і до педагогічної діяльності. В цьому явищі можна виділити такі моменти:

- виникнення в особистості тих професійних якостей, яких у неї не було, але які відповідають найголовнішим вимогам, що їх висуває професія;
- рівень розвитку професійної культури, на якому професійні якості вже сформовані, але професійна діяльність не набула завершеної форми;
- рух і розв'язання суперечності між існуючими рефлексивними уявленнями, способами мислення, знаннями, вміннями й навичками педагогічної діяльності та недостатністю досвіду їх реалізації на практиці, між минулим досвідом особистісного розвитку (здобуття знань, набуття педагогічної техніки, вмінь і навичок) і майбутнім розвитком

педагогічної майстерності та професійної культури, між двома етапами усвідомлення свого “Я”: “Я – студент, що опановує педагогічну професію” та “Я – вчитель, що навчає і виховує”.

Спеціалісти єдині в думці, що кожна людина як особистість може реалізувати покладені на неї функції, якщо самостійно усвідомить смисл життя й невинно вдосконалюватиме свою свідомість і професійні якості, своє ставлення до світу й самої себе.

Важливе значення в підвищенні ефективності діяльності викладача відіграє його професійна самосвідомість. Самосвідомість є механізмом, який виконує активну функцію саморегуляції. Лише, усвідомивши себе в ролі викладача, людина відкриває для себе можливість активного професійного саморозвитку, з наміром формувати в себе професійно значущі якості особистості і педагогічної майстерності.

В формуванні самосвідомості особливу роль відіграють рефлексивні процеси, процеси аналізу і прогнозування ефективності дій вчителя по відношенню до студентів і самого себе. Такі прогнози можуть будуватися на основі оцінки свого перспективного, актуального і минулого професійного розвитку особистості. З самооцінки викладача свого “актуального Я”, “ретроспективного Я”, “ідеального Я” і “рефлексивного Я” складається самосвідомість.

Професійна самосвідомість вчителя, викладача розпочинає формуватися вже в період навчання у вищій школі і становлення його, на думку В.П.Саврасова, визначається впливом двох факторів. Один з них зв’язаний з процесом засвоєння студентами – майбутніми викладачами професійних цінностей, понятійного і концептуального апарату дисциплін психолого-педагогічного циклу, в термінах можуть бути усвідомлені властивості й особливості власного “Я” як професійно значущих. Другим фактором розвитку професійної самосвідомості є сама реальна педагогічна діяльність, в ході якої проявляються, об’єктивуються для інших і для себе професійно важливі властивості і особливості майбутнього вчителя[7].

Передумовами розвитку професійної самосвідомості, на думку С.В.Васьковської є наступні психологічні умови: звернення свідомості вчителя на себе як на суб’єкта професійно-педагогічної діяльності; постановка цілей саморозвитку; залучення для роботи і самосвідомості професійно-наукової термінології і понять; інтеріоризація еталонних характеристик діяльності; здатності до

рефлексії; усвідомлення труднощів в педагогічній праці і їх вербалізація; обов'язкове використання колективних форм діяльності, в яких завдяки груповій апперцепції відбувається корекція індивідуальних способів роботи, а також засвоєння професійних еталонів і зразків; залучення діючих або майбутніх вчителів в професійно-нормативні відношення; формування і наявність правильного оцінного відношення до себе.

Професійне становлення фахівця зумовлено його готовністю до професійної рефлексії. Підготовка до рефлексивних дій як важлива особливість є обов'язковою в процесі професійного становлення майбутнього педагога, запорукою розвитку його професійних якостей, а також механізмом, який забезпечить у майбутньому неперервність професійного розвитку викладача [6]. Рефлексія в професійному становленні майбутнього викладача є не лише засобом, але й метою навчання, не лише процесом самопізнання, але і змістом, джерелом особистісного досвіду, чинником актуалізації розвитку професійної культури.

Структура професійної діяльності і її зміст не залишається незмінною, вона змінюється з особистим розвитком спеціаліста, який знаходить в ній все нові грані, новий зміст, нові форми в рамках тієї ж професії. В цьому плані розвиток особистості стимулює зміну професійної діяльності, поглиблене уявлення про неї.

Метою формування особистості фахівця є його готовність виконувати на кваліфікованому рівні відповідну професійно-трудова діяльність після закінчення вищої школи.

Формування особистості фахівця проходить як процес її професіоналізації, що виявляється у таких напрямках:

- професійної спрямованості й професійно важливих якостей особистості майбутнього фахівця;
- професійної “Я”-концепції;
- системи професійного досвіду фахівця (його знань, навичок, умінь) та здатності до самостійного його розвитку;
- професіоналізація пізнавальних психічних процесів (професійне сприймання і професійна спостережливість, професійна пам'ять, професійна уява, професійне мислення).

Якими ж основними видами робіт має опанувати педагог початківець, з чого розпочинати шлях до досягнення власного соціально значимого ідеалу? До основних видів робіт, що сприяють формуванню професійних і особистісних якостей і здібностей викладача належить [1]:

1. Майстерність саморегуляції.

2. Педагогічне співробітництво з тими, кого навчають, і їхніми колективами, з урахуванням інтересів, здібностей, рівня культури і виду діяльності.
3. Проведення бесід (з колегами, тими, кого навчають, і їхніми батьками), загальна ерудиція.
4. Культура ведення ділової розмови.
5. Організація колективу тих, кого навчають, на проведення різного виду робіт.
6. Проектування розвитку особистості (в тому числі своєї) й уміння керувати цим процесом.
7. Проектування розвитку колективу і регулювання цим процесом.
8. Педагогічна компетентність (ухвалення правильних рішень у різних педагогічних ситуаціях).
9. Розв'язання конфліктних ситуацій (як учасника, так і спостерігача).
10. Здійснення контролю і самоконтролю, корекції процесу навчання, з використанням різних форм такого контролю з наступним аналізом.
11. Проведення фронтально-колективного навчання в різних його формах.
12. Майстерність індивідуального і диференційованого навчання і виховання.
13. Використання активних форм організації навчання в різних його формах.
14. Ораторська майстерність, артистизм (педагогічна техніка).
15. Культура інтелектуальної діяльності.
16. Майстерність використання засобів навчання.
17. Уміння правильно оцінювати результати навчальної діяльності в різних формах.
18. Самовиховання, самоконтроль.

Очевидно, володіння наведеними вище вміннями (професійно значущими якостями) можливе тільки при певному досвіді роботи, бажанні досягти власний соціально значущий ідеал. На шляху досягнення такого ідеалу педагог – початківець стикається з труднощами, причинами яких можуть бути як зовнішні, так і внутрішні фактори.

Джерелом внутрішніх факторів може бути недостатність розвитку таких психофізіологічних якостей: відхилення сенсомоторної координації, емоційна нерівноваженість, фізичне нездоров'я.

До зовнішніх факторів, які можуть бути усунені, можна віднести:

- 1) порушення балансу між навчальними, розвиваючими і виховними завданнями, відсутність зв'язку між ними;
- 2) фрагментарність у вивченні особистості того, кого навчають, статичність сприйняття його особистості, ототожнення знань і здібностей;
- 3) недостатня повнота і системність психологічних знань, недостатня рефлексія і низька критичність стосовно себе та своєї діяльності;
- 4) навчання, спрямоване на репродуктивну діяльність тих, кого навчають, ігнорування мотиваційного аспекту, спрямованість на оцінювання й ототожнення оцінки та особистісних якостей;
- 5) акцентування уваги на зовнішню сторону поведження тих, кого навчають, бажання нав'язати власні стереотипи поведження, оцінювання й ототожнення окремих вчинків тих, кого навчають, поза контекстом загального поведження;
- 6) бар'єр міжособистісного спілкування, що включає як комунікативний, так і культурний та віковий аспекти.

Крім перерахованих факторів, у розвитку особистості на професійному шляху можуть відмічатися, так звані, "біографічні кризи"[2]:

1. *Криза нереалізованості* виникає, коли в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені реалізовані зв'язки подій життя, коли в новому соціальному середовищі недостатньо оцінюються попередня підготовка людини, її досвід і кваліфікація.
2. *Криза спустошення* розвивається, коли в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені актуальні зв'язки, які ведуть від минулого і теперішнього в майбутнє, і коли пов'язаний з душевною втомою, переживаннями невизначеності положення, зниженням привабливості професійних цілей.
3. *Криза безперспективності* зароджується, коли в свідомості слабо представлені потенціальні зв'язки подій, планів, мрій про майбутнє і т.п.

Усунення перерахованих вище факторів, що обумовлюють труднощі в досягненні педагогічної майстерності, можливе за правильної організації навчально-виховного процесу, що включає як школу педагогічної майстерності, так і "психологічний лікнеп".

Загальновідомим є факт, що молодий викладач компенсує нестачу досвіду і методичних знань активністю, високою працездатністю.

Професіоналізація особистості є процесом динамічним, кожна стадія, фаза якого своєрідно детермінує розвиток особистості.

Як відзначає А.К.Маркова, професіоналізм – це більшою мірою “мотивація особистості людини праці, система її устремлінь, ціннісних орієнтацій, зміст праці для самої людини” [4].

Формування професіоналізму в будь-якій сфері діяльності має потребу в сформованості у фахівця (і нинішнього, і майбутнього) такої важливої якості, як аутопсихологічна компетентність.

Уперше поняття аутопсихологічної компетентності було введено Н.В.Кузьміною і Г.І.Метельським [5]. Як відзначає Н.В.Кузьміна, аутопсихологічна компетентність – це система знань, умінь і навичок, поінформованість “... про способи професійного удосконалення, а також про сильні і слабкі сторони власної особистості та її діяльності, і про те, що і як потрібно зробити по відношенню до самого себе, щоб підвищити якість праці” [5]. Формування аутопсихологічної компетентності залежить від рівня розвитку соціального інтелекту, тобто від стійкої здатності розуміти самого себе й інших людей, їхні взаємини.

Сутність аутопсихологічної компетентності складають: уміння особистості розвивати і використовувати власний психічний потенціал; через зміну свого внутрішнього стану створювати сприятливу для продуктивної діяльності ситуацію; здобувати знання, уміння і навички, закріплювати і контролювати їх; перебудовуватися при виникненні непередбачуваних обставин і т.д.

Складовими аутопсихологічної компетентності особистості професіонала є: 1) аутопсихологічна діяльність як процес внутрішньоособистісної психологічної діяльності до саморозвитку;

2) результат аутопсихологічної діяльності, що виявляється в аутопсихологічних здібностях, уміннях і навичках.

Аутопсихологічна компетентність полягає в уміннях здійснювати: 1) самодіагностику для самоаналізу, самооцінки, самовизначення, самосвідомості і самоконтролю; 2) самокорекцію для вирішення особистих проблем і зміни внутрішнього психічного стану; 3) самомотивування; 4) ефективну роботу з інформацією; 5) психолінгвістичну компетентність і ін.

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що професійне становлення особистості викладача вищої школи залежить від багатьох факторів, а саме формування аутопсихологічної компетентності, рефлексії, самосвідомості.

Список використаних джерел

1. Акмеология развития / Под общ. ред. В.Н.Гладковой С.Д.Пожарского. – СПб.,2006. – 391 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учебное пособие для вузов / В.А.Бодров. – М.:ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
3. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т.В.Кудрявцев, В.Ю.Шегуров// Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С.51-60.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М.: Знание, 1996.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В.Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990.
6. Орлов В.Ф. Професійне становлення вчителя як предмет педагогічних досліджень/В.Ф.Орлов// Педагогіка і психологія. – 2005. – №1. – С.42-51.
7. Психологія вищої школи (курс лекцій): навчальний посібник / Т.В.Дуткевич, Н.П.Максимчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 228 с.
8. Якунин В.А. Педагогическая психология / В.А.Якунин. – СПб.: Изд-во “Полиус”, 1998. – 639 с.

The paper considers the key issues of professional identity formation teacher of high school. The analysis shows the formation of the individual teacher of high school.

Keywords: formation, formation, professionalism, self-awareness, reflection, autopsyhologichna competence, teacher, teaching activities.

Отримано: 12.02.2012 р.